

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:2-535.3"1851/1899"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-36-27-34>**Ольга Перепелюк**

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
доктор філософії (історія та археологія), молодший науковий співробітник (Україна)
e-mail: perepelu4ka@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

Навчально-методичне забезпечення підготовки хористів парафіяльних храмів Київської єпархії в другій половині XIX ст.

Анотація. *Мета статті* полягає у визначенні історичних процесів, що обумовили підвищену увагу до вивчення церковного співу у II половині XIX століття, та аналізі методичного забезпечення навчання майбутніх хористів храмів у церковнопарафіяльних школах. **Методологічну основу дослідження** становлять загальні історичні методи (аналізу та синтезу), а також принципи науковості, історизму та об'єктивності. **Наукова новизна** полягає в тому, що на основі проаналізованих публікацій церковної преси та наявних досліджень сучасних авторів вперше висвітлено рекомендації, які надавалися учителям співу для підготовки майбутніх церковних півчих. Зазначаються навчальні посібники та деякі методичні рекомендації, які передбачалися для полегшення навчання учнів. **Висновки.** У XIX столітті в усіх єпархіях Російської імперії проведено ряд реформ, що стосувалися різних сфер духовної освіти. Відбувалася реорганізація навчальних закладів та оновлення освітніх програм. Одним із головних навчальних предметів став церковний спів, його введено для обов'язкового вивчення у навчальних закладах усіх рівнів – від академій до церковнопарафіяльних шкіл. Вихованці духовних навчальних закладів опановували його теоретично та практично на богослужіннях. Святійший Синод видавав положення, у яких регламентувався обсяг навчального матеріалу, і навіть перелік піснеспівів та молитов. До того ж церковний спів міг вивчатися не один семестр чи рік, а увесь період навчання. Основним із напрямів, який потребував удосконалення у процесі реформи, – створення церковних хорів. Оскільки більшість учителів мали низький рівень знань музичної грамоти або не здатні навчити півчих, то розроблено навчальні посібники та методичні рекомендації для вирішення цієї проблеми. Поширювалася корисна для учителів співу інформація для проведення уроку: легкі способи вивчення нотної грамоти, елементарна музична теорія, приклади мелодій тощо. Їх популяризація здійснювалася за допомогою церковних видань. У статті проаналізовано публікації церковної преси XIX століття, а також сучасні дослідження, у яких міститься інформація про навчання церковному співу та поради для учителів, які здійснюють підготовку дітей-півчих.

Ключові слова: духовна освіта, Православна Церква, учитель співу, церковний спів, церковнопарафіяльна школа.

Постановка проблеми. В історії України є безліч тем, які, на перший погляд, є менш значущими для дослідження, тому на довгий час потрапляють у забуття. Такими темами стали духовна освіта, церковний спів та діяльність церковних хорів. Але сучасні події посилюють цікавість до вивчення історії Православної церкви в Україні в усіх її ракурсах. У II половині XIX століття навчання церковного співу приділялася значна увага. Цей предмет був обов'язковим в освітніх закладах усіх рівнів (від церковнопарафіяльних шкіл до академій). Чим же викликана підвищена увага до цієї дисципліни і як відбувалося її вивчення у парафіяльних школах Київської єпархії? Розглянемо у цій статті.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Основна інформація для статті почерпнута з публікацій церковної преси XIX століття. Найбільше заміток знаходимо в «Руководстве для сельских пастырей» та «Церковно-приходской школе», очевидно через те, що ці видання були найпоширенішими та найдоступнішими у Київській єпархії і охоплювали значну аудиторію читачів від міст до найменших сіл.

Сучасними науковцями ця тема розглядалася дотично контексту духовної освіти XIX століття. За останні п'ять років вийшли статті Т. Кузнець «Церковний спів в системі духовної освіти Київської єпархії XIX – початку XX століття» [Кузнець, 2016] та З. Священко «Церковна преса Київської єпархії про навчання церковного співу у другій половині XIX – на початку XX століття» [Священко, 2020], де проаналізовано нові історичні джерела та розкрито маловідомі факти про церковний спів та його значення, місце в освіті XIX століття.

Мета статті. Визначити історичні процеси, що обумовили підвищену увагу до вивчення церковного співу у II половині XIX століття та проаналізувати методичне забезпечення для навчання майбутніх хористів храмів у церковнопарафіяльних школах.

Виклад основного матеріалу. У 1864 році в Російській імперії відбувся важливий крок у реформі освіти – утворено початкові народні училища. Їх діяльність регламентувало «Положення», у ст. 2 якого зазначалося: «К начальным народным училищам относятся: 1) Ведомства духовного: церковно-приходские училища, открываемые православным духовенством в городах, посадах и селах, с пособием и без пособия казны, местных обществ и частных лиц; 2) Ведомства министерства народного просвещения: а) приходские училища в городах, посадах и селах, содержимые на счет местных обществ и частью на счет казны и пожертвованый частных лиц, и б) народные училища, учреждаемые и содержимые частными лицами разного звания; 3) Других ведомств: сельские училища разных наименований, содержимые на счет общественных сумм; 4) Все общие воскресные школы, учреждаемые как правительством, так и обществами городскими и сельскими и частными лицами для образования лиц ремесленного и рабочего сословия обоого пола, не имеющих возможности пользоваться учением ежедневно» [Каменев, 1936: 214].

Спільним для усіх народних училищ визначено п'ять навчальних предметів, які зазначені у ст. 3 «Положення»: «а) закон божий (краткий катехизис) и священная история; б) чтение по книгам гражданской и церковной печати; в) письмо; г) первые четыре действия арифметики и д) церковное пение там, где преподавание его будет возможно» [Каменев, 1936: 214].

Найскрутніша ситуація, як видно з «Положення», була із вивченням церковного співу. Бракувало освічених кадрів, тому Міністерство народної освіти і Святійший Синод взялися за активне вирішення цієї проблеми. Одним зі шляхів було видання для учителів співу різноманітних посібників та підручників, а в церковній пресі публікували замітки, що містили поради та методичні рекомендації для полегшення вивчення цього предмету.

У 1868 році журнал «Руководство для сельских пастырей» опублікував оглядово-аналітичний матеріал богослова, релігійного публіциста, видавця В. Екземплярського «По вопросу об обучению пению в сельских школах и руководственных пособиях по этому предмету» [Экземплярский, 1868: 522–535; 608–619]. Його автор наголошував, що у «Положенні про початкові народні училища» 1864 року, навчання церковного співу поставлено в ряд обов'язкових предметів навчального курсу. Тоді ж постало питання про учителів церковного співу і визнано можливим доручати таку важливу справу священно- і церковнослужителям, які закінчили духовні семінарії або учительські семінарії, і мають свідоцтво від цих навчальних закладів; іншим особам, які можуть скласти іспит і отримати свідоцтво від духовних і учительських семінарій на право викладання співу. Оскільки для підготовки учителів співу потрібні спеціальні посібники, то автор дав оцінку наявній навчальній літературі.

Першою згадується праця старшого учителя співу Придворної капели А. Рожнова «Руководство для обучающихся пению в народных и патриотических школах, детских приютах, уездных и приходских училищах и вообще в учебных заведениях» 1866 року [Экземплярский, 1868: 525]. У посібнику представлено одинадцять уроків, які створюють чіткий і зручний розподіл навчального матеріалу і вказівку на те, у якій послідовності та обсягах можна передати учням матеріал для ознайомлення їх з нотами, поняттями гами й інтервалів, темпу, різницею між тоном і напівтоном, зі співом інтервалів – терцій, кварт, квінт і т. д. Щоб користуватися посібником А. Рожнова, потрібно використовувати 5 книг з нотної грамоти його авторства, укладеної для церковних хорів. Але для учителя сільської школи, який не знайомий з теорією вокальної музики, у посібнику є чимало складного матеріалу, до того ж він коштував майже 5 рублів, що було досить дорого.

Більш наближеним до потреб школи В. Екземплярський вважав «Руководство к обучению пения в народных школах» Г. Ломакіна. Воно складалося з двох частин: у першій викладена теорія вокальної музики, а у другій – практичні завдання (вправи на один і два голоси і т. п.). Посібник Г. Ломакіна зручний і тим, що в одній книзі зібрана максимальна кількість інформації для проведення занять – ноти і елементарні уроки співу. Ще один посібник Г. Ломакіна присвячений цифро-нотному навчання співу – «Краткая метода пения для первоначального общего учения по цифрам и нотам» [Экземплярский, 1868: 530]. В. Екземплярський вважав зазначений у посібнику спосіб навчання складним як для учителів, так і для учнів, оскільки він – маловідомий. На підтвердження такої оцінки наводяться переконливі умовивудання, виклавши які автор резюмував, що «циферно-нотный метод пения г. Ломакина заслуживает внимания только по новомодности своей, а отнюдь не по приложимости к делу обучения, как метод облегчающий и ускоряющий его» [Экземплярский, 1868: 534].

Назвавши ще кілька посібників без їх детальної характеристики, В. Екземплярський зазначив, що «из всего рассмотренного и указанного нами, выходит результат не утешительный: руководства для обучения пению, какие знаем, не пригодны для сельских школ...» [Экземплярский, 1868: 534].

У продовженні зазначеного огляду, опублікованому у № 51 «Руководства для сельских пастырей» за 1868 рік, В. Екземплярський охарактеризував працю авторства учителя духовного училища Івана Казанського під назвою «Общепонятное руководство к изучению нотного церковного хорового и одиночного пения» [Экземплярский, 1868: 608]. Саме цей посібник, на думку відомого богослова В. Екземплярського, «может быть пригодным для употребления и в сельских школах» [Экземплярский, 1868: 609]. Він звернув увагу на те, що сам автор посібника у передмові визначив коло осіб, яким праця адресувалася. Це видання призначалося тим, хто «желая ознакомиться с пением, не имеет руководителей; потом – для употребления при хорах духовных семинарий, духовных училищ и сельских школ, где наставниками священники, или люди обучавшиеся в духовно-учебных заведениях и обучающиеся» [Экземплярский, 1868: 609]. В. Екземплярський зазначав, що автор посібника зробив майже все, що для цього потрібно: уклав такий обсяг матеріалу, що кожен при ознайомленні може опанувати музично-вокальну науку, може сам навчитися і навчити інших співати. Позитивно охарактеризував і форму викладу навчального матеріалу посібника. «Надобно заметить, – писав В. Екземплярський, – что у нас до сих пор не было ни одного руководства для обучения пению с таким систематическим изложением» [Экземплярский, 1868: 610]. Також виділив таке: «краткость и возможная удобопонятность изложения» [Экземплярский, 1868: 610]. Але при цьому укладач посібника торкнувся усіх сторін співу і пояснив спеціальну термінологію.

Також позитивним В. Екземплярський назвав «хоть краткое указание на пение по церковным книгам, изданным от Святейшего Синода, чего нет во всех рассматриваемых руководственных пособиях» [Экземплярский, 1868: 612]. Для нього як богослова було незрозумілим те, що в інших посібниках немає посилання на церковні книги. А між тим, за його словами «это самое главное... чтобы дети-школьники приучались петь по церковным книгам и могли помогать причетнику. Этого обыкновенно, всей душой желают родители детей, это одно из наглядных доказательств пользы школьного обучения» [Экземплярский, 1868: 612]. Зазначивши переваги посібника І. Казанського, В. Екземплярський пропонував замінити ним «Сокращенный нотный обиход», за яким навчалися учні духовних училищ.

Проаналізувавши чотири навчальних посібники (авторства А. Рожнова, два Г. Ломакіна, І. Казанського), автор аналітичного огляду В. Екземплярський задається питанням: за яким посібником діти-школярі будуть вправлятися у співові після вивчення теоретичної частини курсу церковного співу? Можна й за нотними церковними книгами видання Св. Синоду, але вони підготовлені для одного голосу і не кожен учитель співу зуміє прикласти до одногоголосого наспіву терцію та правильний для такого поєднання бас. А це означало, що діти-школярі могли навчитися співати за нотними церковними книгами в один голос з дяком і тільки. Але щоб спів був привабливішим, потрібно співати на два-три голоси.

Для опанування дво- і триголосого співу В. Екземплярський радив використовувати «переложения нотных богослужебных книг», виданих Св. Синодом. Це такі: «Круг простого церковного пения» (на два голоси), «Обиход нотного пения» (на чотири голоси), «Сокращенный ирмологий знаменного распева» (для восьми голосів), «Ирмосы воскресные Господним, Богородичным и иным нарочитым праздникам» (грецького розспіву), «Ирмосы всея четыредесятницы и страстныя седмицы», «Воскресные утренние антифоны греческого распева», «Утреня греческого распева» [Экземплярский, 1868: 615]. Саме ці книги рекомендовано придбати парафіяльним церквам, при яких є школи з учителем співу. Саме за цими книгами, стверджував В. Екземплярський, «дети-школьники могут приучиться петь все богослужебные священные песнопения – на два и на четыре голоса» [Экземплярский, 1868: 615].

І ще на один суттєвий момент звернув увагу В. Екземплярський: після вивчення теорії діти відразу не можуть перейти до співу «по вышеозначенным переложениям нотных богослужебных книг и древних церковных напевов. Это будет очень серьезный труд и едва ли по силам детским голосам» [Экземплярский, 1868: 617]. Потрібна поступовість через більш легкі вправи, зібрані учителем співу придворної капели А. Рожновим у виданні «Собрание молитв, аранжированных на детские голоса для народных школ» [Экземплярский, 1868: 617]. Це гармонізація загальноновживаних молитов на два дитячі голоси у формі легких вправ для дітей-школярів, яка була цілком доступною за ціною для сільських шкіл. У маленькій книжці зібрані усі найчастіше вживані молитви і їх проспівування мало для дітей подвійну користь: вони навчалися співу і вивчали молитви. Особлива користь від таких вправ була тоді, коли учитель викладав ще й Закон Божий. У такому випадку він вчиняв розсудливо, коли перед співом пояснював молитву,

.....
тропар тощо, так, щоб діти зрозуміли те, що співають. До того ж співати молитви можна не тільки на уроці співу, а й на уроці з Закону Божого.

У 1883 році автор П. К-ий публікує у «Руководстве для сельских пастырей» статтю з промовистою назвою «Обучение пению в народной школе (Метод и руководства для элементарного обучения пению в народной школе; духовно-музыкальные произведения необходимые при обучении учеников сельской школы церковному хоровому пению)» [К-ий, 1883: 209–225]. За переконанням автора публікації, важливим кроком у навчанні співу має бути нотація (зображення музичних звуків). Існувало два види нотації – італійська (лінійна) та цифрова. Перша була більш поширеною і полягала в тому, що звуки різної висоти записуються на п'яти лініях між ними, звуки різної протяжності зображуються чорними і білими знаками, для верхніх і нижніх октав використовуються додаткові лінії зверху і знизу п'яти основних. Другий вид нотації – цифрову – запровадив француз Еміль Шеве і вона – простіша за італійську. Розписуючи її переваги, автор чітко позиціонував себе її прихильником. Простота цифрової нотації полягала в тому, що кожен з семи основних тонів гама зображався цифрою від 1 до 7, для верхніх і нижніх октав використовувались ті самі цифри, але з крапками зверху чи знизу, паузи позначалися нулями. Цифри з будь-яких додаткових позначень над ними означали чверть. Крапка біля цифри продовжувала її протяжність на половину.

Але автор зазначав, що з музикального погляду про перевагу цифрової системи над італійською не може бути і мови, оскільки нотна «настолько превосходит цифровую своею ясностью, точностью, наглядностью, что сравнение между ними немислимо» [К-ий, 1883: 215]. Нотна система склалась історично й упродовж кількох століть удосконалювалася і розвивалася, але саме її досконалість є проблемою для вивчення у початкових школах. Тому, на думку автора, для елементарного вивчення в народній школі більш прийнятною була цифрова система. Посібником для опанування нею рекомендувалася праця Альбрехта «Руководство к хоровому пению по цифровой методе Шеве, с приложением 70 русских песен из 41 трехголосого хора, преимущественно для народных школ» [К-ий, 1883: 216].

У 1884 році видано «Правила о церковно-приходских школах (утверждены Александром III 13 июня 1884 г.)». У §9 зазначалося: «В воскресные и праздничные дни учащиеся должны присутствовать при богослужении, а способные, по надлежащей подготовке, должны участвовать в церковном чтении и пении» [Каменев, 1936: 308]. Так, увага до вивчення церковного співу зросла, адже визначено чітке завдання – церковнопарафіяльні школи готували майбутніх клірошан, тобто безпосередніх учасників богослужіння.

За словами Є. М. Крижанівського, «игнорируя основы нашего церковного пения, заменили их требованиями музыкальности; появились особые музыкальные произведения для начальных школ; понадобились особые переложения обиходных песнопений; стало укореняться (в теории) убеждение и усиливаться стремление к образованию гармонических хоров, т. е. четырехголосых, по крайней мере трехголосых; явилась необходимость в списывании нот и расписывании их по голосам, в камертоне, скрипке, фисгармонии и т. п. В таком строе и характере надеялись видеть хоры на сельских церковных клиросах» [Крижановский, 1891: 333–334]. Та селянські діти не мали задатків музикальності і можливостей для відповідної підготовки, а музичні твори і переклади виявились украй невдалими або дуже дорогими для сільських дітей. Чотириголосі і навіть трьохголосі хори в сільських церквах не можна було створити з дитячих голосів, а списування і розписування нот для скрипки, фисгармонії і т. п. усіх лякали своєю вартістю. І на довершення усього – не було добре підготовлених для такого співу учителів.

Без особливого захоплення писав Є. М. Крижанівський про музичний супровід хорового церковного співу. Він зазначав, що віряни церков, у яких з'являлися хори з музичним співом, по-різному їх сприймали. «Одна половина присутствующих в церкви с любопытством прислушивалась к хоровому пению, покинув молитву, другая или недоумевала, или поднимала ропот, находя хор только помехою молитве. С музыкальной стороны почти сплошь наши сельские церковные хоры представляют только жалкое подобие гармонического пения, в котором ценится только умение и старание учителя и учеников», – писав богослов [Крижановский, 1891: 334]. До того ж майже завжди, з переходом учителя в інше місце, хор розпадався, «не оставляя никакой прививки ни в детях, ни в взрослых, как растение на чужой почве пропадает без искусственного ухода» [Крижановский, 1891: 334]. Хори з музичним супроводом існували переважно при міських церквах. У разі успішності такого хору негативний бік його діяльності полягав у тому, що «для многих присутствующих в церкви молитовное расположение заменяется желанием послушать пение. Пока такой хор существует в приходе, простое исконное церковное пение постепенно падает в нем» [Крижановский, 1891: 334].

На думку Є. М. Крижанівського, негативний вплив на церковний спів мала і реформа духовних семінарій 1867 року. Відповідно до реформи у церковному співові, як шкільному предметові, акцентувалась увага на теорії та на його музичному супроводі, нехтувались основи

предковичного церковного співу. Унаслідок цього «молодые причетники оказывались плохими знатоками музыкального пения, неумелыми и вовсе неохотными в устройстве хоров, но то же время часто не умевшими пропеть на указанный глас, не умеющими различать один глас от другого, а главное потерявшими вкус к старым церковным напевам» [Крижановский, 1891: 335]. І далі (уже з долею розпачу) відомий богослов писав: «Прежнее живое дело устранено, забыто, новое направление ничего взамен его не принесло, и повсюду слышны жалобы на оскудение пения в сельских и даже городских приходах» [Крижановский, 1891: 335]. Він припускав, що саме від цього виникають труднощі у навчанні співу учнів. Але саме церковнопарафіяльні школи мали можливість для залучення дітей до співу. На запитання «Яким способом це може бути досягнуто?» Є. М. Крижанівський дає однозначну відповідь – практичним. Та це в жодному разі не означало, що можна навчати співу тільки на слух, як було в старовину, коли півчі берегли і точно передавали кожен мелодію і кожен звук. Традиції поступово забуваються, а під впливом нових музичних віянь і міських хорів причетники привносять чимало власних додатків і змін у старі наспіви. Через подібні нововведення старі мотиви змінюються до невпізнанності. І тільки церковні книги зберігають точність давніх наспівів. Тільки книга і нотний знак можуть слугувати опорою для навчання співу.

Стосовно механізму церковного співу, то Є. М. Крижанівський зазначав, що він є одним із найпростіших у музиці і тому найлегшим для вивчення. «В нем нет никаких хитростей сочетания и постановки звуков. Все напевы преимущественно держатся в пределах нот среднего голоса, и потому доступны для всех. Мелодии его вполне подчинены тексту песен, а не требованиям музыкальности, к тексту приложены все ударения, остановки и под., что делает их прозрачными для религиозного смысла и молитвенного чувства, а потому легко покоряет внимание и расположение к ним» [Крижановский, 1891: 336-337]. Навчання співу за нотами не викликає труднощів в учнів, адже запам'ятати сім нот – це як вивчити сім літер абетки. Тому усі учні церковнопарафіяльних шкіл можуть навчитися церковному співу, а найбільш талановиті – опанувати музикальний спів.

У 1895 році в «Руководстве для сельских пастырей» опубліковано роздуми про церковний спів протоієрея Климента Смольського «Несколько слов по поводу церковного чтения и пения учениками и ученицами церковно-приходских школ» [Смольский, 1895: 52–54]. Він зазначав, що роздуми зумовлені враженнями від відвідування двох парафіяльних церков, у яких здійснювалось «разумное, отчетливое, неспешное и благозвучное чтение и пение учеников и учениц церковно-приходских школ» [Смольский, 1895: 52]. В одній з відвіданих церков співав хор із 73-х учнів, що справило незабутнє враження на протоієрея. В іншій парафії до церкви ходило не більше 50-ти вірян, а після відкриття церковнопарафіяльної школи і участі селянських дітей у богослужінні кількість богомольців суттєво збільшилась. На недільній службі часи читала 13-річна учениця церковнопарафіяльної школи і її звучне та чітке читання захоплювало увагу усіх присутніх у храмі. А під час Божественної літургії співав дитячий хор із 75-ти дівчаток. Дитячі голоси були настільки чистими і милозвучними, що привертати усю увагу вірян, переважна більшість яких і приходили, щоб послухати їх. Тобто злагоджене, дзвінке, чітке читання та спів учнів церковнопарафіяльних шкіл були потужною силою, яка збільшувала кількість відвідувачів храму. А відтак, резюмував К. Смольський, початкова школа зобов'язана навчити учнів богослужбового співу.

Висновки. У XIX столітті в Російській імперії проводилося реформування майже усіх сфер життя. Змін зазнала і духовна освіта, ці перетворення поширювалися і на Київську єпархію. У історичних джерелах найбільше інформації збереглося про нововведення, яке мало найбільше значення – підвищення грамотності у селах. Початок цій реформі поклато «Положення про початкові народні училища» 1864 року.

Головною тенденцією освіти у Київській єпархії II половини XIX століття було те, що в усіх навчальних закладах духовного відомства викладали церковний спів. Вивченню цього предмету приділяли значну увагу, про це свідчить безліч публікацій у церковній пресі, де йшлося про роль церковних хорів у храмі, значення співу, а також способи його вивчення. З метою координації учителів та полегшення підготовки учнів, у журналах «Руководство для сельских пастырей» та «Церковно-приходская школа» друкували статті з детальним аналізом посібників, готовими навчальними програмами з теорії співу та практичні вправи з найпростішими нотними перекладеннями молитов.

Подяка. Висловлюю щирі вдячність членам редколегії журналу за конструктивні поради, надані в процесі підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримувала фінансової підтримки для проведення дослідження і публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Экземплярский, В.** (1868). По вопросу об обучению пению в сельских школах и руководственных пособиях по этому предмету. *Руководство для сельских пастырей*, 49, С. 522–535.
- Экземплярский, В.** (1868). По вопросу об обучению пению в сельских школах и руководственных пособиях по этому предмету. *Руководство для сельских пастырей*, 51, С. 608–619.
- Каменев, С. А.** (ред.). (1936). *Хрестоматия по истории педагогики* (т. 4). Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство, 413 с.
- К-ий, П.** (1883). Обучение пению в народной школе (Метод и руководства для элементарного обучения пению в народной школе; духовно-музыкальные произведения, необходимые при обучении учеников сельской школы церковному хоровому пению). *Руководство для сельских пастырей*, 26, С. 209–225.
- Крижановский, Е.** (1891). Обучение церковному пению в народных школах. *Церковно-приходская школа*, 1. С. 333–337.
- Кузнец, Т. В.** (2016). Церковний спів в системі духовної освіти Київської єпархії ХІХ – початку ХХ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 24, С. 47–51.
- Священко, З. В.** (2020). Церковна преса Київської єпархії про навчання церковного співу у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип.33, С. 99–107.
- Смольский, К.** (1895). Несколько слов по поводу церковного чтения и пения учениками и ученицами церковно-приходских школ. *Руководство для сельских пастырей*, 2. С. 52–54. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-99-107>.

Ольга Перепелюк

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины
доктор философии (история и археология), младший научный сотрудник (Украина)

**Учебно-методическое обеспечение подготовки хористов приходских храмов
Киевской епархии во второй половине ХІХ в.**

Аннотация. Цель статьи заключается в определении исторических процессов, обусловивших повышенное внимание к изучению церковного пения во II половине XIX века и анализе методического обеспечения обучения будущих хористов храмов в церковноприходских школах. **Методологическую основу исследования** составляют общие исторические методы (анализа и синтеза), а также принципы научности, историзма и объективности. **Научная новизна** заключается в том, что на основе проанализированных публикаций церковной прессы и имеющихся исследований современных авторов впервые освещены рекомендации, которые предоставлялись учителям пения для подготовки будущих церковных певчих. Указываются учебные пособия и некоторые методические рекомендации, которые предусматривались для облегчения освоения материала учащимся. **Выводы.** В XIX веке во всех епархиях Русской империи был проведен ряд реформ, касающихся различных сфер духовного образования. Происходила реорганизация учебных заведений и обновление образовательных программ. Одним из главных учебных предметов стало церковное пение, оно было введено для обязательного изучения в учебных заведениях всех уровней – от академий до церковно-приходских школ. Воспитанники духовных учебных заведений овладевали им в теории и практически на богослужениях. Святейший Синод издавал положения, в которых регламентировался объем учебного материала и даже перечень песнопений и молитв. К тому же церковное пение могло изучаться не один семестр или год, а весь период обучения. Основным из направлений, требующий усовершенствования в процессе реформы – это создание церковных хоров. Поскольку большинство учителей имели низкий уровень знаний музыкальной грамоты и не способны научить певчих, были разработаны учебные пособия и методические рекомендации для решения этой проблемы. Распространялась полезная для учителей пения информация для проведения урока: легкие способы изучения нотной грамоты, элементарная музыкальная теория, примеры мелодий и тому подобное. Их популяризация осуществлялась с помощью церковных изданий. В статье проанализированы публикации церковной прессы II половины XIX века, а также современные исследования, в которых содержится информация об обучении церковному пению и советы для учителей, осуществляющих подготовку детей-певчих.

Ключевые слова: духовное образование, Православная Церковь, учитель пения, церковное пение, церковно-приходская школа.

Olha M. Perepeliuk

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
PhD (History), Research Assistant (Ukraine)*

Educational and Methodological Support for the Training of Choristers of Parish Churches of the Kyiv Diocese in the Second Half of the 19th Century

Abstract. *The purpose of the article is to identify the historical processes that led to increased attention to the study of church singing in the second half of the nineteenth century and the analysis of methodological support for the training of future choristers of churches in parish schools. The methodological basis of the research is formed by general historical methods (analysis and synthesis), as well as the principles of scientificity, historicism, and objectivity. The scientific novelty lies in the fact that on the basis of the analysed publications of the church press and the available research of modern authors, for the first time, the recommendations that were provided to singing teachers for the preparation of future choristers are highlighted. The teaching aids and some methodological recommendations that were provided to facilitate the learning of students are indicated. Conclusions.* *In the XIX century, a number of reforms were carried out in all eparchies of the Russian Empire, concerning various spheres of spiritual education. There was a reorganization of educational institutions and an update of educational programs. The church singing became one of the main subjects; it was introduced for compulsory study in educational institutions of all levels – from academies to parish schools. Pupils of theological educational institutions mastered its theory and practice at the divine services. The Holy Synod issued provisions that regulated the volume of educational material and even a list of chants and prayers. In addition, church singing could be studied not for one semester or a year, but for the entire period of study. The main aspect requiring improvement in the reform process is the creation of church choirs. Since most of the teachers had a low level of solfeggio knowledge, they are not able to teach singers – teaching aids and methodological recommendations were developed to solve this problem. The useful information for singing teachers was distributed for giving the lesson: easy ways to study musical notation, elementary musical theory, examples of melodies, and so on. Their popularization was carried out with the help of church publications. The article analyses publications of the church press of the XIX century, as well as modern researches, which contains information on teaching church singing and advice for teachers who train children-choristers.*

Key words: church singing, Orthodox Church, parochial school, singing teacher, spiritual education.

References:

- Ekzemplarskiy, V.** (1868). Po voprosu ob obucheniyu peniyu v selskikh shkolakh i rukovodstvennykh posobiyakh po etomu predmetu [On the question of teaching singing in rural schools and guides on this subject]. *Rukovodstvo dlya selskikh pastyrey – A Guide for Rural Pastors*, 49, 522–535. [in Russian].
- Ekzemplarskiy, V.** (1868). Po voprosu ob obucheniyu peniyu v selskikh shkolakh i rukovodstvennykh posobiyakh po etomu predmetu [On the question of teaching singing in rural schools and guides on this subject]. *Rukovodstvo dlya selskikh pastyrey – A Guide for Rural Pastors*, 51, 608–619. [in Russian].
- Kamenev, S. A.** (Ed.). (1936). *Khrestomatiya po istorii pedagogiki [Reader on the history of pedagogy]*. (Vol. 4). Moskva: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo, 413 p. [in Russian].
- K-iy, P.** (1883). Obuchenie peniyu v narodnoy shkole (Metod i rukovodstva dlya elementarnogo obucheniya peniyu v narodnoy shkole; dukhovno-muzykalnye proizvedeniya neobkhodimye pri obuchenii uchenikov selskoy shkoly tserkovnomu khorovomu peniyu) [Teaching singing in a folk school (Method and guidelines for elementary teaching to singing in a folk school; spiritual and musical works necessary for teaching church choral singing to students of a rural school)]. *Rukovodstvo dlya selskikh pastyrey – A Guide for Rural Pastors*, 26, 209–225. [in Russian].
- Krizhanovskiy, Ye.** (1891). Obuchenie tserkovnomu peniyu v narodnykh shkolakh [Teaching Church Singing in Folk Schools]. *Tserkovno-prikhodskaya shkola – Parish School*, 1, 333–337. [in Russian].
- Kuznets T.** (2016). Tserkovnyi spiv v systemi dukhovnoi osvity Kyivskoi yeparkhii XIX – pochatku XIX stolittia [Church singing in the system of spiritual education of the Kyiv eparchy of the XIX – beginning of the XX century]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni*

.....
Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii. – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskiy State Pedagogical University. Series: History, 24, 2(3), 47–51. [in Ukrainian].

Smolskiy, K. (1895). Neskolko slov po povodu tserkovnogo chteniya i peniya uchenikami i uchenitsami tserkovno-prihodskikh shkol [A few words about church reading and singing to students of parish schools.]. *Rukovodstvo dlya selskikh pastyrey – A Guide for Rural Pastors, 2. 52–54. [in Russian].*

Svyaschenko Z. (2020). Tserkovna presa Kyivskoi yeparkhii pro navchannia tserkovnoho spivu u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Church press of the Kyiv eparchy on teaching church singing in the second half of the 19th – early 20th century]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii. – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskiy State Pedagogical University. Series: History, 33, 99–107. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-99-107>. [in Ukrainian].*

Статтю надіслано до редколегії 08.03.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.04.2021 р.